

СВЯТЕ ПИСЬМО ЯК ІНТЕКСТ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті окреслено специфіку використання Святого Письма як одного з найчастотніших інтекстових елементів у будь-якому тексті, і зокрема – в листах; проаналізовано основні способи його введення в епістолярний текст; з'ясовано типові трансформації біблеїзмів, найпоширенішими з-поміж яких можна вважати семантичні; встановлено функціонально-прагматичні ознаки біблійного інтексту в епістолярних текстах Лесі Українки, що належить до вагомих чинників її мовотворчості та індивідуального стилю.

Ключові слова: інтекст, епістолярний текст, Святе Письмо, біблеїзм, трансформація.

Будь-який текст, крім власне авторської інформативності, закономірно актуалізує значну частину чужої, інтекстової. Ступінь вияву такої інформації неоднаковий в різних типах текстів, а головне – кожен функціональний різновид має своєрідну спеціалізацію щодо використання інтекстової інформації. Ця особливість змістової організації різних типів текстів була помічена давно, і на сьогодні існує потужна джерельна база дослідження цього явища в різних площинах і на матеріалі різних функціональних стилів [3, 5, 8, 13].

Установлено, що деякі стилі передбачають в основному використання функційно гомогенних текстів, як-от, науковий, офіційно-діловий. Інші (значно рідше) – загалом виявляють своєрідний „імунітет” щодо проникнення чужорідної інформації, уникаючи її майже завжди (така особливість притаманна, зокрема, текстам власне релігійним). Інші, навпаки, представляють собою своєрідно згармонізовану семантичну систему, що містить вкраплення різноманітних інтекстових площин. Ця властивість щонайвиразніше (і найчастіше!) вербалізована в текстах художніх і публіцистичних, про що свідчать результати численних наукових розвідок у цій царині, і не лише мовознавчих.

За Р. Бартом, породження будь-якого тексту – „це рухома специфічність, яка оформляється й складається із усієї безконечності сукупних текстів, мов і систем і яка відновлюється в кожному новому тексті” [5, с.12-13], що уможливило творення особливого *текстового простору*. *Текстовий простір* розуміють як суму всіх створених словесних і невербальних текстів, які слугують джерелом породження текстів. Відповідно – *текстом* вважають завершений щодо авторського задуму твір мовленнєвотворчого процесу, здійснюваного в умовах існування та впливу

текстового простору.

З огляду на те, що текстовий простір визначає особливість існування будь-якого тексту, *епістолярний текст* розглядаємо як складник культурної спадщини, а його *текстовий простір* – як вагомий текстотвірний чинник. Специфіка епістолярного текстового простору, а відповідно, і його полілогічності полягає насамперед в особливостях комунікативних ознак жанру: органічна йому діалогічність (з чітко окресленим фактором адресата) увиразнена полілогом із множинним набором авторів, актуалізованих у певному листі.

Ступінь насичення семантичними інтекстами залежить від індивідуального стилю письменника. Високий рівень прецедентності в епістолярних текстах, зокрема в листах Лесі Українки, мають тексти Святого Письма, а отже, саме тому правомірно вважати, що найбільш вагомий компонент породження цього типу тексту – універсальна прецедентність біблійних текстів, що має також національну специфіку.

Текст Святого Письма мовознавці справедливо називають прототекстом для будь-якої літератури релігійного змісту [14]. Однак, як свідчать наші спостереження, подібна заувага значною мірою стосується й текстів художніх та епістолярних, у чому переконує листовна й художня творчість Лесі Українки. Найчастотнішим способом актуалізації біблійного тексту виступає цитування, яке цілком правомірно в цій ситуації кваліфіковане здебільшого як прецедентний текст. Деякі вчені вводять щодо нього поняття „прецедентного феномену” [8], вважаючи його основним складником когнітивної бази лінгвокультурної спільноти.

Проблемі цитації Біблії у текстах різних функціональних стилів, передусім художнього, присвячено чимало праць українських і російських мовознавців [1, 2, 4, 6, 7, 11, 12, 14], однак епістолярні тексти (і не лише Лесі Українки!) дотепер залишаються поза контекстом таких студій, що й визначає **новизну** нашого дослідження. **Об'єктом** аналізу обрано насамперед біблійні цитати й ремінісценції, спорадично окреслено імена найчастіше фіксованих у листах біблійних осіб (прецедентних імен). Принагідно зауважимо, що біблійна цитата – це фрагмент Біблії, приналежність якого до тексту Святого Письма здебільшого відзначені адресантами графічно за допомогою лапок, але, на противагу цитуванню в релігійних текстах, в епістолярних воно позбавлене повних покликань і здебільшого

– точної вказівки на джерело. Натомість ремінісценції – це фрагменти Святого Письма, не марковані автором епістолярних текстів жодним способом. Спорадично, як-от у випадку цитування прецедентних імен, на першоджерело їх використання вказують означальні лексеми, напр.: *євангельська Марфа*.

Фрагменти Святого Письма, які мають афористичний характер, узвичаєно називають *біблеїзмами*, вважаючи їх складника фразеологічної системи. А тому біблеїзм кваліфікують як зафіксовану в тексті Біблії фразеологічну одиницю, „що має синтаксичну структуру словосполучення, де семантична єдність домінує над структурною роздільністю компонентів, які утворюють цілісність” [2, с. 56].

Цілком правомірно реєстр біблеїзмів доповнити і прецедентними іменами, що за умов їх інтекстового використання набувають переносних значень і почасти мають статус символу (напр., цитовані в епістолярії Лесі Українки: *Єва, Ісус Христос, Рахіль, міся, Марфа, Марія, Міріам, жони-мироносиці, пророки* тощо). Хоча іноді біблеїзми кваліфікують і в широкому розумінні – як будь-яке слово, словосполучення, речення, які достеменно мають біблійне походження, входять до лексичного складу мови й зафіксовані в текстах цієї мови.

Почасти в листах Лесі Українки наявна вказівка на джерело цитування (здебільшого – це назва одного з біблійних текстів): за таких умов сам біблеїзм здебільшого позбавлений графічного маркування: *Але я думаю, що, власне, ті наші думки і почуття чогось варті, які нам або страшно, або „трохи соромно” нести „геть на розпутьтя шляхове”, – значить, то щирі, інтенсивні почуття, або гарячі, або до болю холодні, але не літні, а, власне, автор „Апокаліпсиса” дав добру науку не так людям взагалі, як власне поетам та артистам: будь гарячий або холодний, але не теплий...* [15, XII, с.13] (далі, покликаючись на це джерело, в дужках зазначатимемо лише том і сторінку).

Своєрідністю функціонування біблеїзмів в її епістолярних текстах можна вважати їх залежність від фактора адресата й тематичного вектора епістолярних діалогів. Спостережено: в межах навіть одного листа Лесі Українки можливе використання кількох цитувань і ремінісценцій Святого Письма за абсолютної відсутності в десятках інших. Скажімо, в листі до Івана Франка від 13, 14 січня 1903 року з Сан-Ремо вона неодноразово цитує біблійний текст: *або гарячі, або до болю холодні, але не літні* [XII, с. 13]; *будь гарячий або холодний, але не теплий* [XII, с. 13]; *могутній вмести да вмести* [XII, с. 14]; *єреміада* [XII, с. 15]; *Рахіль плаче і не хоче потішитись по дітях*

своїх, бо їх немає [X, с. 16 (двічі); *Встань* [XII, с. 17] (тричі); *Встань і йди!* [XII, с. 17]; *як мужеві пристало* [XII, с. 17]; *прорицати, аки одержимі* [XII, с. 18]; *по ділах наших* [XII, с. 18]; *пророки* [XII, с. 18]; *ні гаряча, ні холодна* [XII, с. 19]; *fiat voluntas dei (Хай буде воля божя! (лат.))* [XII, с. 20]. Таке нанизування цитат зі Святого Письма створює ефект „словесного насичення” (В. О. Тупиков), зумовленого спонтанною (з огляду на тип комунікації) орієнтацією авторки на мовне втілення релевантних ознак відповідної тематики епістолярного діалогу.

Важливо й те, що кількаразове використання одного з біблеїзмів в епістолярному тексті може мати різне функціонально-прагматичне навантаження, як-от, *будь гарячий або холодний, але не теплий*. У першому випадку його цитування фіксує трансформований вияв фрагмента тексту „Апокаліпсиса” як оцінний елемент найсокровенніших почуттів і думки поета, які, на Лесине переконання, „чогось варті, які нам або страшно, або „трохи соромно” нести „геть на розпутьтя шляхове”, – значить, то щирі, інтенсивні почуття, або гарячі, або до болю холодні, але не літні” [XII, с. 13]. У наступному подано характеристику специфіки внутрішнього світу поетів („...автор „Апокаліпсиса” дав добру науку не так людям взагалі, як власне поетам та артистам: будь гарячий або холодний, але не теплий), а в останньому – цей вираз (із певними структурно-граматичними трансформаціями) виконує роль самооцінки, акцентуючи увагу на одній із поведінкових доміант адресантки (*У всякім разі, коли схочете це коли запитати моєї думки і дати мені взамін Вашу, то я з найбільшою охотою відповім Вам так, як от тепер, і Вам не прийдеться докорити мені, що я „ні гаряча, ні холодна* [XII, с. 19]).

Осібнo варто вирізнити ще одну суттєву ознаку використання Святого Письма в листах Лесі Українки – нанизування кількох біблеїзмів у межах невеликого контексту здебільшого для авторхарактеристики, як-от у листі 2 вересня 1895 року з Колодяжного до М. І. Павлика. Описуючи свій побут, вона зауважує: *Може, Вам що сказати про своє життя? Живу якраз в противність птицям небесним, все „в житниці собираю” і про хліб насущний, а більше про сир і масло стараюсь, так же не чекаючи собі такого убрання, як лілії польові, шию собі і іншим; вечорами писатиму, як зостанусь сама, – батько завтра іде, і я зостаюсь на хазяйстві з семиліткою сестрою* [X, с. 319]. Як бачимо, лише деякі одиниці інтексту мають графічне вирізнення („в житниці собираю”), натомість інші – органічно поєднані з власне авторською інформацією: *птиці небесні, хліб насущний, убрання, як лілії польових*.

Встановлено, що значна частина біблеїзмів

уживана в епістолярних текстах Лесі Українки без будь-яких змін, напр.: *Встань і йди!* [XII, с. 17]; *По ділах їх пізнаємо їх* [XI, с. 272]; *чисті руки* [X, с. 141]; *хліб насущний* [X, с. 216] тощо. Маркером незмінності біблеїзмів здебільшого слугують графічні показники – лапки, хоча вони не належать до обов'язкових, а можуть бути кваліфіковані радше як факультативні, порівн.: *Минула мене чаша сія і слава богу за його милосердя на сей раз* [XI, с. 272]. До речі, цитування Святого Письма в листах Лесі Українки фіксовано і церковнослов'янською, і українською мовами, порівн.: *могучий вместили да вмести* [XII, с. 14]; *чудны дела твои, господи!* [XII, с. 51]; *по велицей милости своей* [Листи, с. 22]; *чудны дела твои, господи!* [XII, с. 51]; *да прибудет мир в доме вашем* [X, с. 353]; *Хай стане світло!* [X, с. 147]; *хліб насущний* [XII, с. 15]; *будь гарячий або холодний, але не теплий* [XI, с. 13]; *не можна бути пророком в рідному краї* [X, с. 131].

Однак цілком прогнозовано біблійний інтекст експлікований у листах Лесі Українки здебільшого в статусі трансформів, що й визначає одну з визначальних рис інтекстового простору її епістолярії. До найчастотніших трансформацій біблеїзмів у листах Лесі Українки належать:

1) **структурні лексико-граматичні модифікації** (передбачають найрізноманітніші зміни компонентного складу (щоправда, говорити про них можна значною мірою лише гіпотетично, бо мають вони відносний статус з огляду на варіантність перекладів Святого Письма українською мовою і відсутність достовірної інформації, яким саме перекладом (перекладами?) послуговувалася Леся Українка; наші зіставлення її текстів будуть проєктовані на переклад Біблії Івана Огієнка):

- **розширення компонентного складу (експлікація) та його часткова заміна** (зі збереженням первинного значення): *Хай стане світло!* [X, с. 147] (замість узвичаєного *Хай буде світло!* (Книга Буття, 1: 3)); *можна б стати притчею во язицех* [X, с. 255] (*притча во язицех* (П'ята книга Мойсеєва, 28: 37); *живий голос серед пустки* [X, с. 404] (*глас вопіючого в пустині / голос волаючого в пустелі* (Матв., 3: 3));

- **скорочення компонентного складу (імплікація):** *ні гаряча, ні холодна* [XII, с. 19] (*Я знаю діла твої, що ти не холодний, ані гарячий. Якби то холодний чи гарячий ти був! А що ти літеплий, і ні гарячий, ані холодний, то виплюну тебе з Своїх уст* (Апокаліпсис, 3:15-16);

- **модифікації граматичної будови виразу або граматичної форми окремих його компонентів:** *Лазаря співала* (*Якби се все було в давніші часи, то я б уже в листах Лазаря співала, але тепер я, певне, навіки одвикну киснути, минула зима по-*

вернула щось в моїй натурі, не знаю, чи на добре, чи на зле се вийшло [X, с. 297]) (*співати Лазаря*) (Лука, 16: 20-21);

- **парцеляція цитованого виразу з елементами експлікації та заміни:** „*всякое дыхание*” **заходиться** „*хвалити господа*” (пор.: „*Всякое дыхание да хвалит Господа*” (Псалми, 150: 6), в українському перекладі: „*Все, що дихає, – хай Господа хвалить!*”);

2) **семантичні модифікації** (їх здебільшого називають власне **семантичними**) – це перетворення біблеїзмів, які спричиняють зміну (часткову або повну) його традиційного значення, не порушуючи при цьому лексико-граматичного складу стійкого виразу:

- **індивідуально-авторське переосмислення цитованого виразу** (скажімо, вираз із Євангелія від Матвея (19:12) „*могучий вместили да вмести*” абсолютно позбавлений зв'язку з первинним контекстом і значенням, в якому, як свідчить, зокрема, коментар у Біблії в перекладі Івана Огієнка (с.1092) вжито в євангельському тексті слово *вместили* : „*Це слово вміщають*” – цю заповідь сприймають”; а отже, заповідь Христову щодо подружнього життя (а саме про це йдеться в цьому фрагменті Святого Письма) може *вмістити* лише той, хто здатен її сприйняти. Заувага ж Лесі Українки стосується, як бачимо з листовного контексту, її полеміки щодо правомірності (а головне – доцільності) Франкової „*універсальності*” з Трушем і Ганкевичем в один із її приїздів до Львова. Будучи переконаною, що така „*універсальність*” лише розпоршує і забирає дорогоцінний час письменника, перешкоджає можливості повної творчої самореалізації, вона вживає згаданий біблеїзм у буквальному значенні: 'той, хто може вмістити', що відтворює позицію її опонентів про потребу саме такої різнопланової самореалізації Івана Франка: *Я ж нарікала, що наше життя вимагає від одної особи стількох цнот разом і рівняла долю всякого писателя (ж и в о г о., звісно, а не „мирного”) з долею Mädchen für alles (служниці на все (нім.)), причому „могучий вместили да вмести” і скільки б не містив, ніхто йому не скаже: „Годі, відпочинь, я тебе перейму!” Згадала знов Ваш опис вистави господарської, всякі entrefilets (газетні замітки (франц.)), а поруч з тим „скручені голови; роздратувалася крайнє, а мої бесідники корили мене літератським аристократизмом” [XII, с. 14]. За таких контекстуальних умов цей вислів набуває ще й відтінку іронії, що належав до узвичаєних для неї стилістичних прийомів в оцінці певних поведінкових стереотипів різних мовців;*

3) **структурно-семантичні модифікації** (посднують зміни в будові та в семантиці):

• різних елементів компонентного складу, які слугують появі нового або видозміненого семантичного виміру узвичаєного виразу, напр.: *не співатиму Лазаря* („Можливо, що при справедливому поділі межі співробітниками призначеної на гонорари суми мені, наприклад, не прийдеться і по 32 р., але я на те не буду ремствувати, *не співатиму Лазаря* і не грозитиму перейти в чужу літературу – вже якось дам собі раду з своїми злиднями, – але нехай се буде по правді і для всіх однаково” [XII, с. 442]).

Спостережено, що біблеїзми як елемент етикетних контекстів і дискурсів належать також до виразних ознак епістолярного ідіостилу Лесі Українки (особливо частотні в її листах – контексти вибачення, яким здебільшого передують ситуації реальної / потенційної провини, напр.: „Дорогий брате! / Винна я перед Вами, що не писала досі, та вже простіть „по велицей милости своєї”, тим більше, що листа закритого я тільки вчора ввечері отримала, а остатню коресп[ондентку] позавчора, на першу не було так що й відповідати” [10, с. 22] (до Михайла Кривинюка, 23 вересня 1901 р.). Цитований вираз запозичено з 50 Псалма: „Помилуй мене, Боже, з великої милости Твоєї, і з великого милосердя Свого заглядь беззаконня мої!”. Симптоматично, що саме цей етикетний різновид – домінуючий у Лесиних листах, якщо згадати про роль вибачення й прощення як дискурсивні ознаки релігійної комунікації загалом. А тому цілком умотивовано Леся Українка неодноразово актуалізує саме цю рису „християнської цноти – вибачності” [XII, с.310].

Експлікація прецедентних імен зі Святого Письма спостережена здебільшого в автокоментувальних контекстах. Скажімо, найменування „*Праматір Єва*” або „*Єва*” вживають узвичаєно тоді, коли йдеться про якісь типові „риси характеру чи поведінки”, які „властиві усім жінкам” [9, с.20]. Леся Українка експлікує в ньому абсолютно іншу диференційну сему – ’довголіття’: „*Бачите, які терміни? Так, немов я збираюся жити стільки, як прамати Єва*” [XI, с.112].

Характеризуючи себе посередництвом номінацій *євангельська Марфа* і *Марія*, що кваліфікують різнотипні комунікативні ролі, Леся Українка вважає їх релевантними до власної комунікативної поведінки в різні періоди життя, тобто ця оцінка має темпоральну диференціацію: „*Прости, що лист такий сухий, „хозяйственный”*. *Що ж робить, перший раз в житті беру на себе роль євангельської Марфи, тоді як перше скоріш наближалась до Марії, отже, й мова у мене відповідна новій ролі*” [X, с. 321]. Зауважмо, що роль *Марії* окреслена Лесею Українкою не категорично ствердно як реальна поведінкова

константа, а радше як вектор-орієнтир, особистісний асоціат, що засвідчує вагомий складник її характеру: поміркованість самооцінок. Натомість номінатив *євангельська Марфа* актуалізує насамперед сему ’смирення’.

А отже, цілком правомірно й умотивовано вважати біблеїзми вагомою інтекстовою часткою семантичної структури епістолярії Лесі Українки й органічним складником її мовної поведінки, зважаючи передусім на спонтанність листовної комунікації. Сакральний інтекст (здебільшого це афоризми з Євангелій та Псалмів), представлений в її епістолярних текстах узвичаєно шляхом цитування, рідше – в статусі ремінісценцій і прецедентних імен, часто зазнає різних способів трансформацій. Індивідуально диференційований вияв репрезентації в її листах мають семантичні та семантико-граматичні трансформи найуживаніших у мовній парадигмі української мови біблеїзмів.

Література

1. Андреева Е. А. Библиейские цитаты в „Житии Михаила Ярославича Тверского” / Е. А. Андреева // Русская речь. – 2006. – № 3. – С. 97-101.
2. Андрейчук Н. І. Біблеїзми з точки зору когнітивної семантики [Електронний ресурс] / Н. І. Андрейчук, І. Д. Карамішева // Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9294/1/17.pdf>.
3. Арутюнова Н. Д. Диалогическая цитация (к проблеме чужой речи) / Н. Д. Арутюнова // Вопр. языкознания. – 1986. – № 1. – С. 50-64.
4. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови в контексті української стилістичної науки / Н. Д. Бабич. – Чернівці : „Букрек”, 2009. – 216 с.
5. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры : пер. с франц. С. Н. Зенкиной / Р. Барт. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2004. – 512 с.
6. Верещагин Е. М. Ветхо- и новозаветные цитаты в Изборнике Святослава 1073 г. / Е. М. Верещагин // Изборник Святослава 1073 г. : сб. ст. – М., 1977. – С. 127-138.
7. Григорьев А. В. Русская библейская фразеология в контексте культуры / А. В. Григорьев – М. : Индрик, 2006. – 360 с.
8. Гудков Д. Б. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / Д. Б. Гудков, В. В. Красных, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник Московского ун-та. – Сер. 9. Филология. – 1997. – № 4. – С. 106-117.
9. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

10. „Листи так довго йдуть...” : Знадоби до архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі. – К. : Просвіта, 2003. – 318 с.
11. Орлова Н. М. Библиейский текст как прецедентный феномен / Н. М. Орлова : автореф. дис. ... д-ра филол. наук; специальность: 10.02.19 (теория языка). – Саратов, 2010. – 50 с.
12. Ранчин А. М. К вопросу о библеизмах в древнерусском летописании / А. М. Ранчин, А. В. Лаушкин // Вопр. истории. – 2002. – № 1. – С. 125-137.
13. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопр. языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17-28.
14. Тупиков В. А. Особенности цитирования Священного Писания в оригинальных произведениях русской агиографии: дисс. ... канд. филол. наук / В. А. Тупиков; специальность: 10.02.01 (русский язык). – Волгоград, 2011. – 196 с.
15. Українка Леся. Зібрання творів : [у 12 т.] – К. : Наук. думка, 1975-1979. – Т.Х. – 542 с.; Т.ХІІІ. – 478 с.; Т. ХІІ. – 694 с.

В статье определена специфика использования Священного Писания как одного из наиболее употребляемых интекстовых элементов в любом тексте, прежде всего – в письмах; проанализированы основные средства его введения в эпистолярный текст; определены типичные трансформации библеизмов, наиболее распространенные среди них – семантические; установлены функционально-прагматические признаки библейского интекста в эпистолярных текстах Лесии Українки, который принадлежит к существенным факторам ее языкотворчества и индивидуального стиля.

Ключевые слова: *интекст, эпистолярный текст, Священное Писание, библеизм, трансформация.*

The article deals with a peculiarity of the Holy Scripture use as one the most frequency intext element in any text and especially in letters. It is analysed the main methods of the Holy Scripture's insertion into an epistolary text. It is clarified a typical transformation of biblical expressions, the most frequently used are semantic ones. The article determines functional-pragmatic characteristics of a biblical intext in epistolary texts of Lesia Ukrainka, which belong to weighty factors of her linguistic works and an individual style.

Key words: *an intext, an epistolary text, the Holy Scripture, a biblical expression, a transformation*